

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

КЕРАМІЧНА ТАРА З ПІЗНЬОСКІФСЬКИХ ПАМ'ЯТОК НИЖНЬОГО ДНІПРА

М. І. Абікулова

У публікації проаналізовано керамічну тару, знайдену на 15 пізньоскіфських пам'ятках, що дозволяє накреслити два хронологічних періоди надходження продукції з античних центрів.

Багаторічні дослідження пізньоскіфських пам'яток Нижнього Дніпра дають можливість продовжити вивчення економічних зв'язків місцевого населення з античними центрами. Одним з основних показників рівня цих відносин є керамічна тара. Вперше кераміку з пізньоскіфських пам'яток цієї території досліджувала Н. Г. Єлагіна¹, а потім вивчалися лише матеріали окремих городищ.

Для розробки типології керамічної тари, що побутувала на рубежі та в перших століттях нашої ери у пізньоскіфського населення Нижнього Дніпра, нами використані опубліковані та неопубліковані матеріали 15 городищ і поселень та дослідження І. Б. Зеєст, І. С. Каменецького, Д. Б. Шелова, А. В. Буракова, М. І. Вязьмітіної, Т. Л. Самойлової².

Тип І. Амфори з двоствольними ручками відповідають типу І за А. В. Бураковим³. Цілі посудини цього типу на Нижньому Дніпрі поодинокі, виявлені на Любимівському городищі та Золотобалківському поселенні⁴. За матеріалами останньої пам'ятки М. І. Вязьмітіною виділені три різновиди амфор цього типу⁵. Вивчення матеріалів з інших пам'яток дає можливість виділити додаткові варіанти профілювання посудин. Вінця у розрізі мають вигляд напіввалика з підрізом або без нього (рис. 1, 1—5), або сплюснені у верхній частині валика (рис. 1, 6). Ручки з гострим перегином плічок, іноді різко виділеним та округлим. Різноманітне профілювання ніжок, серед яких переважають ніжки конічної форми, масивні або порожнисті (рис. 1, 7—10), деякі підтесані. На львівському поселенні знайдено ніжку амфори конічної форми із заглибленням в основі (рис. 1, 11), виготовлену із дрібнозернистої глини з піском та частками товченої гальки. Ніжки жолудеподібної форми знайдені на Золотобалківському поселенні, на інших пам'ятках вони поодинокі (рис. 1, 15). А. В. Бураковим були виділені ніжки амфор з «невисоким напів-округлим виступом». Серед матеріалів нижньодніпровських городищ виділено два варіанти таких ніжок: зі слабким або ледве позначеним виступом (рис. 1, 12) і з чітко виділеним виступом різного профілювання (рис. 1, 13, 14). До останніх, на нашу думку, можна віднести один з варіантів жолудеподібних ніжок Золотобалківського поселення⁷.

Колір глини амфор типу І варіює від кремового з рожеватим, зеленуватим або сірим відтінками до світло-коричневого та коричневого. У складі глини — частки піроксену, іноді включення товченого кварцю та піску.

Амфори з двоствольними ручками датуються дослідниками I ст. до н. е. — I ст. н. е.⁸ І. С. Каменецький відзначає їх численність у Танаїсі у шарі I ст. н. е.⁹

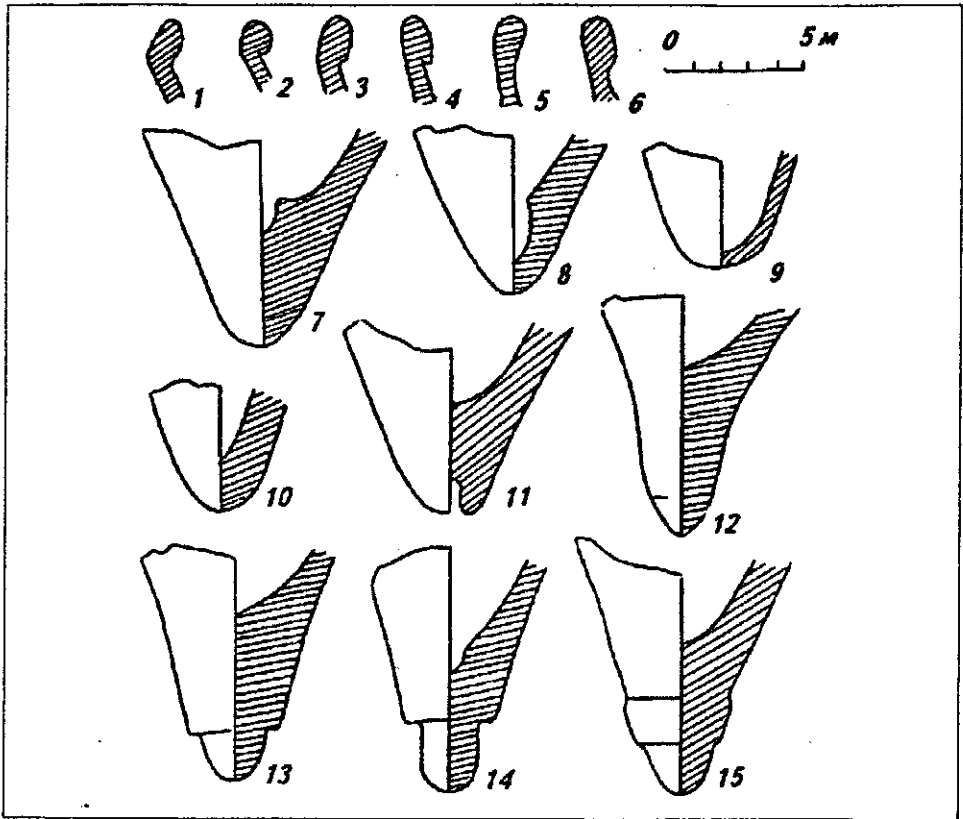

Рис. 1. Керамічна тара.

Тип II. Вузькогорлі амфори з ребристими ручками на кільцевих піддонах. Виділено три варіанти амфор цього типу.

В а р і а н т 1 відповідає хронологічному варіанту А, виділеному І. С. Каменецьким для амфор Нижньо-Гнилівського городища¹⁰ і типу А за Д. Б. Шеловим¹¹. Ціла амфора трапилась на Любимівському городищі¹², тулуб амфори на Аннівському городищі (рис. 2, 1). Серед фрагментів — ребристі ручки (рис. 2, 2—4) та піддони різної ширини (рис. 2, 5—7). Амфори варіанту 1 датуються I ст. н. е.¹³, але виникає така форма, мабуть, ще у I ст. до н. е.¹⁴ Деякі дослідники припускають триваліше їх існування¹⁵. Підтвердженням цієї думки є знахідка горла амфори (рис. 2, 8) на Любимівському городищі, яка є перехідною формою від типу А до типу В за Д. Б. Шеловим¹⁶.

В а р і а н т 2 представлений фрагментами ребристих ручок і ніжками на вузьких кільцевих піддонах (рис. 2, 9—11). Відповідає хронологічному варіанту В за І. С. Каменецьким. Датуються амфори цього варіанту другою третину I ст. — серединою II ст.

В а р і а н т 3 відповідає хронологічному варіанту С за І. С. Каменецьким. Фрагменти вінець з виступаючим гребенем (рис. 2, 12), розширені у нижній частині горла (рис. 2, 13). Численні фрагменти ребристих ручок різного профілювання (рис. 2, 14—19). Датуються І. С. Каменецьким II—III ст., Д. Б. Шеловим першою половиною III ст., А. В. Бураковим переважно III ст.

Глина амфор II типу — дрібнозерниста, з піском, зрідка — з включеннями шамоту, піроксену або вапна. Колір від світлого з кремовим або зеленуватим відтінками до червоно-коричневого.

Центри виробництва амфор I і II типів ще остаточно не встановлені. На думку ряду дослідників вони південнопричорноморського походження¹⁷.

До типу III належать амфори з овальними у розрізі ручками. Виділені М. І. Вязьмітіною серед матеріалів Золотобалківського поселення¹⁸. Знайдені

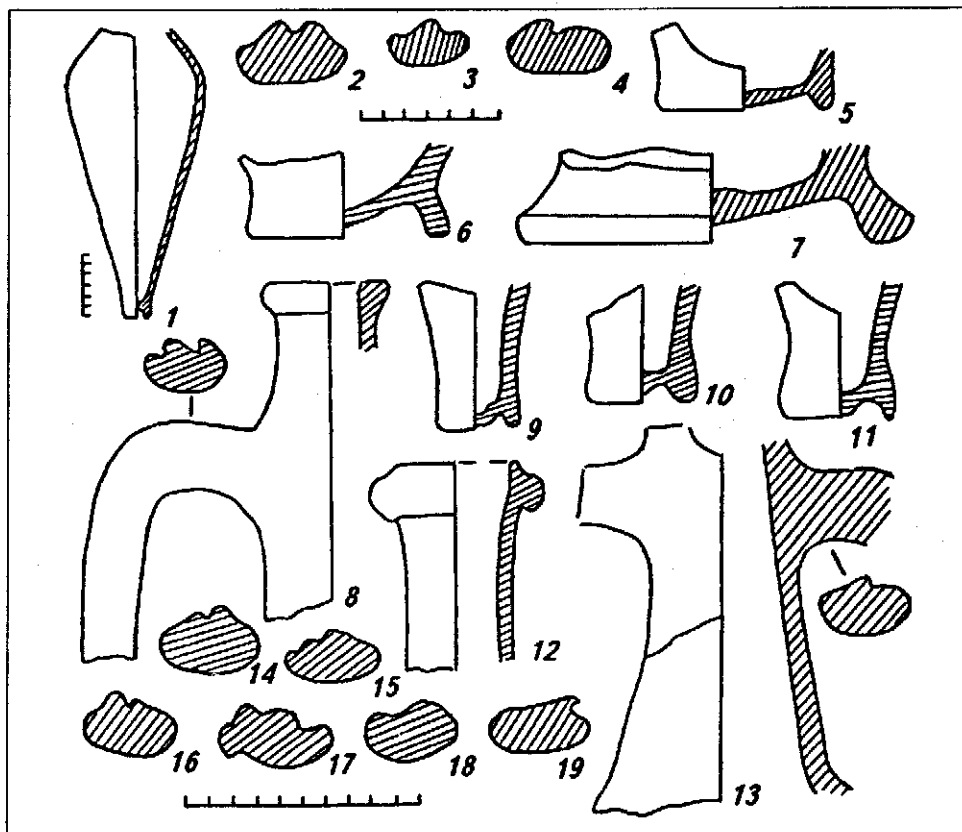

Рис. 2. Керамічна тара.

також на Гаврилівському городищі. Датуються М. І. Вязьмітіною рубежем або I ст. н. е., а А. В. Бураковим I ст. до н. е.— I ст. н. е.¹⁹

Мабуть, до цього ж типу належить і амфора із Золотої Балки з овальними у розрізі ручками, на піддоні²⁰.

Тип IV (за М. І. Вязьмітіною) представляють амфори з ребристими ручками, яйцеподібним тулубом і конічними ніжками. Виявлені на Золотобалківському поселенні²¹ та Гаврилівському городищі — датуються I ст. н. е.²² Аналогічні амфорам Козирського городища (тип 2). А. В. Бураковим до цього типу віднесені фрагменти амфор з Любимівки²³, які значно розрізняються за формою.

Тип V. Амфори з шипоподібними круглими в розрізі ручками. Фрагменти ручок знайдені на Золотобалківському поселенні та Гаврилівському городищі. Глина сірувато-коричневого кольору, з чорними вкрапленнями²⁴. Три фрагменти таких ручок знайдені на Любимівському городищі. Два (рис. 3, 1, 2) — належать амфорам, виготовленим з дрібнозернистої глини світло-коричневого кольору з домішками піску, шамоту та вапна.

Центрами виробництва амфор з шипоподібними ручками вважається Кос, можливо, вони виготовлялися і в інших середземноморських центрах²⁵. М. Б. Щукін припускає їх західне походження²⁶. Амфори цього типу датуються I ст. н. е.

Зараз вже окреслено часовий відрізок існування амфор з шипоподібними ручками. І. Б. Зеест датує їх I ст. до н. е.— I ст. н. е. У Кітеї вони знайдені в комплексах II ст. до н. е.— I ст. н. е.²⁷, за матеріалами Афіньської Агори датуються I ст. до н. е.— початком II ст. н. е.²⁸

Типологія червоноглиняних амфор II—IV ст., знайдених на пізньоримських городищах Нижнього Дніпра, була зроблена В. М. Зубарем²⁹. Він виділив серед знахідок Любимівського городища три типи амфор: із загорну-

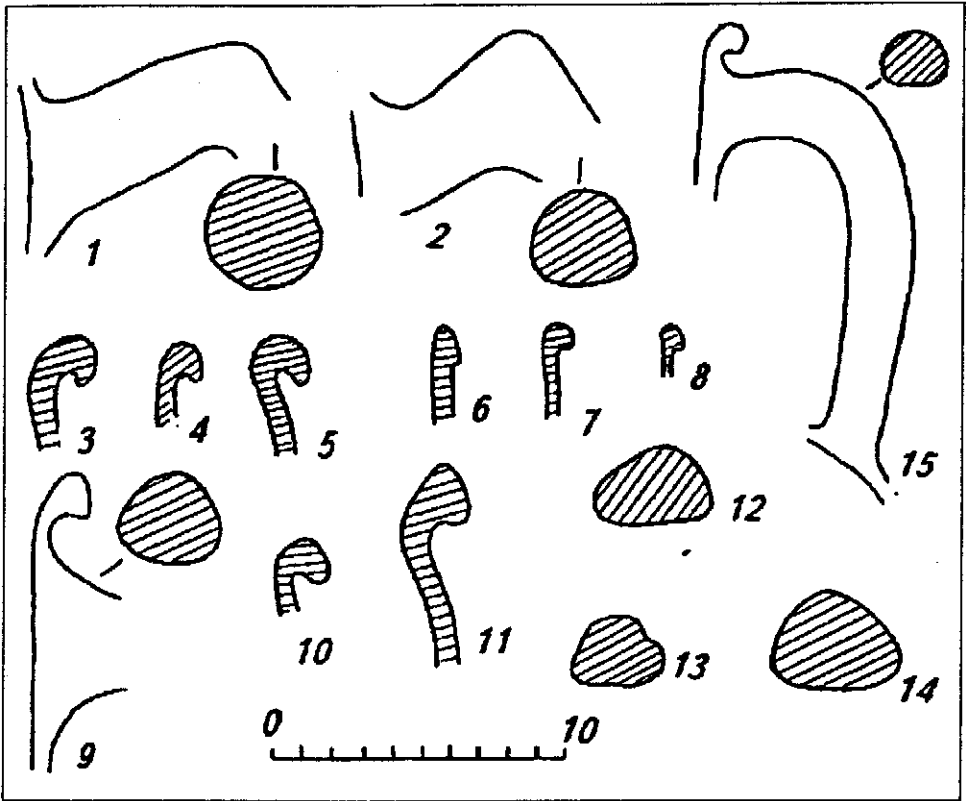

Рис. 3. Керамічна тара.

тим краєм; з дзьобоподібними вінцями; з широкими горлами. Зараз можна виділити такі типи червоноглиняних амфор.

Тип VI. Амфори із загорнутим краєм вінець. Ціла форма посудини поки не відновлюється. Фрагменти вінець (рис. 3, 3—5) нечисленні. Глина дрібнозерниста, коричневого кольору, з домішкою слюди, іноді вапна або шамоту. Деякі фрагменти близькі за формою до знайдених в Тірі³⁰, а також до «строкатоглиняних» з Боспору³¹. Датуються II—III ст.

Тип VII. Амфори з дзьобоподібними вінцями (рис. 3, 6—8). Глина червоно-коричнева, з домішкою вапна та шамоту. Амфори з вінцями представлені формами, знайденими в Ольвії³². Датуються цей тип посудин II—III ст.³³

Тип VIII. Амфори з трикутними в розрізі ручками (рис. 3, 9, 12—14). За формою дещо розрізняються з амфорами, описаними І. Б. Зеєстом³⁴. Вінця подібні до амфор типу VI, але краї їх більш витягнуті, у верхній частині з виступом (рис. 3, 10, 11). Глина коричневого кольору, з жовтим, рожевим, або червоним відтінками; дрібнозерниста, злегка шарувата. У складі — пісок, шамот, слюда, в окремих випадках — пісок і шамот або пісок і вапно. До цього типу, імовірно, належить і фрагмент амфори з Любимівського городища (рис. 3, 5), віднесений В. М. Зубарем до амфор з широкими горлами. Датуються амфори цього типу II—III ст.

Тип IX. Два фрагменти пухлогорлих амфор. У одного з Львівського поселення (рис. 4, 1), край вінець відтягнутий, у верхній частині плоский. Ручки, напевне, масивні, овальної форми. Глина коричневого кольору, дрібнозерниста, з піском та дуже дрібними часточками слюди. У другого фрагмента з Любимівського городища (рис. 4, 2) поверхня — з темним тьмяним покриттям, глина сірого кольору, з піском і шамотом. Близькі за формою амфори датуються А. В. Бураковим II—III ст.³⁵

Тип X. Амфори зі складнопрофільованими ручками представлені невеликою кількістю фрагментів вінець та ручок (рис. 4, 3—5). Дослідниками³⁶

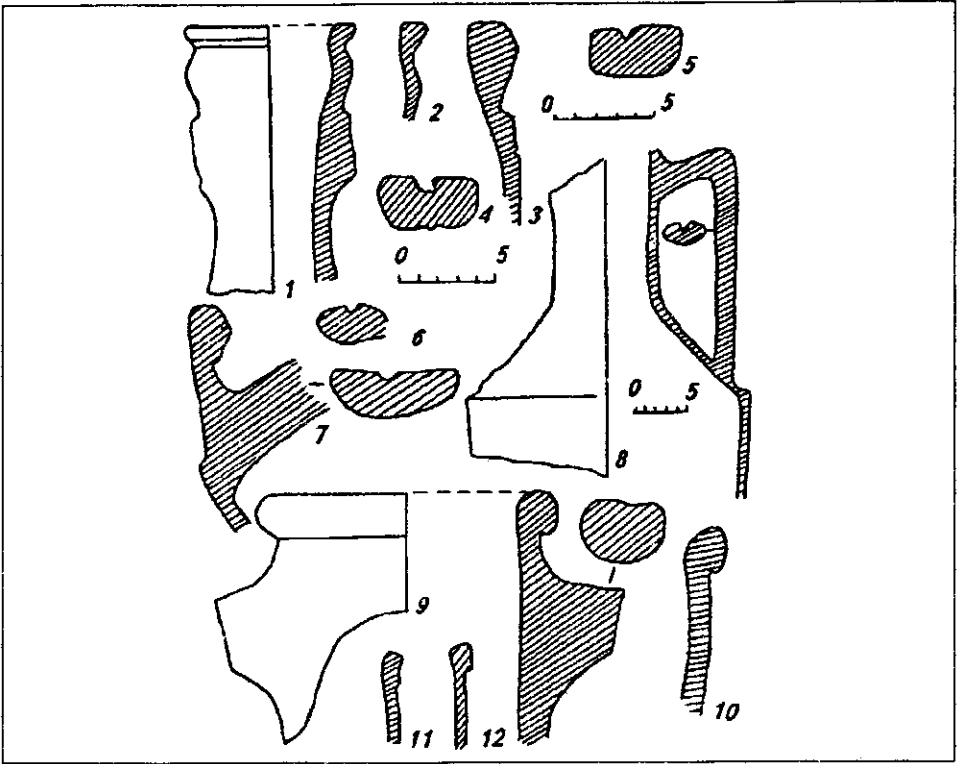

Рис. 4. Керамічна тара.

виділені дві форми ручок амфор цього типу: з валиками, розміщеними на зовнішньому боці та з «гладенькими ручками з одним жолобком». Останні (рис. 4, б) переважають на нижньодніпровських городищах. Привертає увагу фрагмент амфори, знайдений на Красномаяцькому городищі (рис. 3, 7). Вінця близькі за формою до вінець амфор зі складнопрофільованими ручками, виділеними І. Б. Зесст, ручка роз'єднана виїмкою не на внутрішньому, а на зовнішньому боці. Верхня частина амфори цього типу (рис. 4, 8) знайдена на Гаврилівському городищі. Глина таких амфор — дрібнозерниста, коричневого кольору з відтінками від сірого до червоного, з піском, домішкою шамоту, іноді — вапна. Можливо, амфори цього типу виготовлялися в Ольвії. Датуються переважно II—III ст. н. е. Лейпунська датує горло подібної амфори III ст. н. е.

Тип XI. Фрагменти широкогорлих амфор (рис. 4, 9—10). Глина коричневого кольору, з піском і шамотом або з частинками слюди. Близькі до типу 2 (II) за Т. Л. Самойловою, яка зближує їх з амфорами типу Ягнятин. Фрагмент аналогічної форми знайдений у затопленій частині Ольвії³⁸.

Тип XII. Фрагменти амфор (рис. 4, 12, 13), очевидно, можна віднести до амфор типу Делакеу³⁹. Представлені поодинокими знахідками на Любимівському, Горностаївському, Зміївському городищах. Глина червоно-коричневого кольору з піском. Амфори XI і XII типів датуються III—IV ст. н. е.

Виділення основних типів керамічної тари римського часу, виявлені на пізньоскіфських пам'ятках Нижнього Дніпра, дає можливість накреслити два хронологічних періоди (таблиця) надходження продукції в амфорах на цю територію. Протягом першого періоду (I ст. до н. е. — II ст. н. е.) тут побували амфори, виготовлені в майстернях Південного Причорномор'я і, можливо, Середземномор'я. У другому періоді (з II ст. н. е.) більшість типів амфор, що існували раніше, зникають, з'являються нові типи керамічної тари, частина яких могла бути виготовлена в майстернях Ольвії. Чітка дата кінцевого періоду надходження античної керамічної тари на пізньоскіфські пам'ятки Нижнього Дніпра потребує подальшого вивчення.

Хронологічна таблиця типів амфор римського часу пізньоскіфських пам'яток Нижнього Дніпра

Дата	Типи	I		II		III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
		1	2	3												
I ст. до н. е.		*	*			*	*									
I ст. н. е.		*	*	*		*	*	*								
II ст. н. е.			*	*	*				*	*	*	*	*			
III ст. н. е.					*				*	*	*	*	*	*	*	*
III—IV ст. н. е.														*	*	

Примітки

¹ Елагина Н. Г. Население Нижнего Поднепровья во II в. до н. э.— IV ст. н. э.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— М., 1953.— 19 с.

² Зеест И. Б. Керамическая тара Боспора // МИА.— 1960.— № 83.— 179 с.; Каменецкий И. С. Светлоглиняные амфоры с Нижне-Гниловского городища // КСИА АН СССР.— 1963.— Вып. 94.— С. 29—37; Шелов Д. Б. Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология // КСИА АН СССР.— 1978.— Вып. 156.— С. 27—34; Бураков А. В. Козырское городище рубежа и первых столетий нашей эры.— К., 1976.— 158 с.; Вязьмитина М. І. Золота Балка.— К., 1962.— 237 с.; Самойлова Т. Л. Основные типы амфор I—IV вв. н. э. из Тирь // Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья.— К., 1978.— С. 21—25.

³ Бураков А. В. Козырское городище...— С. 65.

⁴ Дмитров Л. Д., Зуц В. А., Копилов Ф. Б. Любимівське городище рубежу нашої ери // АП УРСР.— 1961.— Т. X.— С. 94; Зубар В. М., Литвинова Л. В. Роботи експедиції «Славутич» у 1978 р. // Археологія.— Вип. 38.— 1982.— С. 110.— Рис. 1, 1—2; Вязьмитина М. І. Золота Балка.— С. 43.— Рис. 19, 2—3.— С. 149.— Рис. 70, 1—3.

⁵ Вязьмитина М. І. Золота Балка.— С. 158—161.

⁶ Там же.— С. 160.

⁷ Там же.— С. 156.— Рис. 71, 31.

⁸ Зеест И. Б. Керамическая тара Боспора.— С. 109; Вязьмитина М. І. Золота Балка...— С. 158; Бураков А. В. Козырское городище...— С. 67.

⁹ Каменецкий И. С. Светлоглиняные амфоры...— С. 33.

¹⁰ Там же.— С. 30.

¹¹ Шелов Д. Б. Узкогорлые светлоглиняные...— С. 17, 18.

¹² Дмитров Л. Д. та ін. Любимівське городище...— С. 94.— Табл. II, 5.

¹³ Каменецкий И. С. Светлоглиняные амфоры...— С. 30.

¹⁴ Шелов Д. Б. Узкогорлые светлоглиняные...— С. 18.

¹⁵ Бураков А. В. Козырское городище...— С. 68; Погребова Н. Н. Позднескифские городища на Нижнем Днепре (городища Знаменское и Гавриловское) // МИА.— 1956.— № 64.— С. 218; Ganie G. Donăm mlci genozite de Amfore Romane gescoperite in Moldova // SCIV.— 1968.— Т. 19.— S. 21.— Fig. 1.

¹⁶ Шелов Д. Б. Узкогорлые светлоглиняные...— С. 18.

¹⁷ Каменецкий И. С. Светлоглиняные узкогорлые...— С. 36; Шелов Д. Б. Узкогорлые светлоглиняные...— С. 20; Михлин Б. Ю. Амфоры «коричневой» глины из Северо-Западного Крыма // СА.— 1974.— № 2.— С. 66; Кадеев В. Н. Очерки истории экономики Херсонеса Таврического в I—IV вв. н. э.— Харьков, 1970.— С. 131, 132.

¹⁸ Вязьмитина М. І. Золота Балка.— С. 164, 165.

¹⁹ Бураков А. В. Козырское городище...— С. 68.

²⁰ Вязьмитина М. І. Золота Балка.— С. 156.— Рис. 71, 33.

²¹ Там же.— С. 167.

²² Погребова Н. Н. Позднескифские городища...— С. 337.— Рис. 46, 2.

- ²³ *Дмитров Л. Д.* та ін. Любимівське городище...— С. 93.— Табл. II, 6.
- ²⁴ *Вязьмітіна М. І.* Золота Балка.— С. 163.— Рис. 70, 7, 9.
- ²⁵ *Зеест И. Б.* Керамическая тара Боспора...— С. 111.
- ²⁶ *Щукин М. Б.* К истории Нижнего Поднепровья в первые века нашей эры // АС.— 1970.— № 12.— С. 57.
- ²⁷ *Молес С. А.* Боспорське місто Кітей IV—III ст. до н. е. // Археологія.— 1986.— Вип. 54.— Табл. 1.
- ²⁸ *Robinson H. L.* The Athenian Agora. Pottery of the Roman Period.— Princeton, New Jersey, 1959.— Vol. V.— Pl. 3.— Fig. 94.— Pl. 8, g. 198.—Pl. 19, m. 54.
- ²⁹ *Зубарь В. М., Баран Я. В., Абикулова М. И.* и др. Отчет об археологических разведках и охранных раскопках в зоне размыва берегов Каховского водохранилища в пределах Херсонской области в 1978 г. // НА ИА НАН України.— Ф. 1978/6.— С. 54.
- ³⁰ *Самойлова Т. Л.* Основные типы амфор...— С. 258—260.— Рис. 2, 1.
- ³¹ *Зеест И. Б.* Керамическая тара Боспора.— С. 113.— Табл. XXXII, 77.
- ³² *Крыжицкий С. Д.* Ольвия. Историкографическое исследование архитектурно-строительных комплексов.— Киев, 1985.— С. 97.
- ³³ *Самойлова Т. Л.* Основные типы амфор...— С. 260; *Зеест И. Б.* Керамическая тара Боспора.— С. 111, 112.
- ³⁴ *Зеест И. Б.* Керамическая тара Боспора.— С. 113.— Табл. XXXII.
- ³⁵ *Бураков А. В.* Козырское городище...— С. 74.— Табл. II, 6.
- ³⁶ *Бураков А. В.* Указ. соч.— С. 71; *Лейпунская Н. А.* Керамика из затопленной части Ольвии. // Античная культура Северного Причерноморья.— К., 1984.— С. 74, 75.
- ³⁷ *Зеест И. Б.* Керамическая тара Боспора.— С. 112.— Табл. XXXI.
- ³⁸ *Лейпунская Н. А.* Керамика из затопленной части Ольвии.— С. 76.— Рис. 3, 4.
- ³⁹ *Кропоткин В. В.* Римские импортные изделия в Восточной Европе // САИ.— 1970.— Вип. Д1—27.— С. 71.— Рис. 34, 35; *Самойлова Т. Л.* Основные типы амфор...— С. 263.— Рис. 4, 1—3.

М. И. Абикулова

КЕРАМИЧЕСКАЯ ТАРА ПОЗДНЕСКИФСКИХ ПАМЯТНИКОВ НИЖНЕГО ДНЕПРА

Типологический анализ керамической тары, найденной на 15 позднескифских памятниках Нижнего Днепра, позволяет наметить два хронологических периода поступления продукции из античных центров: I в. до н. э.— II в. н. э. датируются амфоры, изготовленные в мастерских Южного Причерноморья и, возможно, Средиземноморья, а со II в. н. э. появляются новые типы амфор, часть которых могла быть изготовлена в Ольвии.

М. I. Abikulova

CERAMIC PACKAGE OF LATE SCYTHIAN RELICS OF THE LOWER DNIEPER

The topological analysis of ceramic package found in 15 late Scythian relics of the Lower Dnieper permits outlining two chronological periods of delivery of products from antique centers: amphoras produced in workshops of the South Black Sea areas and, probably, in those of the mediterranean Sea areas are dated from the 1st cent. B.C. and 2nd cent. A.D; from the 2nd cent. A.D. new types of amphoras appear, some of them being made, probably, in Olbia.

Одержано 26.12.86.